
III. Metafizica și reacțiile antimetafizice

Nicolae RÂMBU & Petru BEJAN

1. Conceptul metafizicii

Termenul „metafizica” a pătruns în cultura filosofică a Greciei antice mult mai târziu decât *Sophia* sau *philosophia*. Deși el se datorează unui accident editorial, a făcut o carieră spectaculoasă în cultura umanității.

De la Aristotel a rămas un tratat intitulat *Metafizica*, dar denumirea nu este dată de Stagirit. Lucrarea nu este unitară și sistematică, dimpotrivă, conține părți eterogene, care nu au fost redactate dintr-o dată, și nici în scopul alcătuirii unei lucrări sistematice. Se pare că primul editor al acestor scrieri, după mărturia lui Alexandru din Afrodisia, a fost Eudemos din Rodos, un credincios discipol al lui Aristotel. Așezându-le după *Fizica*, au fost transmise posterității sub numele de *Metafizica*. Expresia *meta ta physika biblia*, cea care urmează după cartea *Fizica*, pare a fi introdusă de editor. Așadar, metafizica a desemnat inițial aceste scrieri aristotelice, apoi conținutul lor, apoi scrieri cu un caracter similar.

Înlăturând din scrierea lui Aristotel pasajele care reiau idei din *Fizica*, sau din alte lucrări anterior elaborate, precum și adaosurile inutile, probabil apocrife, regăsim ideea centrală a acestor texte alcătuitoare ale *Metafizicii*: aceea de a edifica o știință specială pe care Stagiritul o numește *filosofie primă*, expresie echivalentă cu ceea ce se va numi mai târziu *metafizică*.

Filosofia primă este definită de Aristotel ca știință a primelor principii și cauze, sau ca știință a existenței ca existență. Se știe că în toate științele deductive există principii indemonstrabile, dar absolut necesare oricărei demonstrații. „Trebuie să te oprești undeva” este nu numai un principiu al filosofiei aristotelice, ci al oricărei științe demonstrative.

Rațiunea, în mod paradoxal, trebuie să se limiteze, spre a putea înainta, trebuie să accepte un punct arhimedic al cunoașterii, spre a urni imensa povară a necunoscutului, trebuie să accepte indemonstrabilul, pentru a întemeia orice demonstrație, trebuie să accepte iraționalul și absurdul pentru a da sens cunoașterii și existenței. Pe de altă parte, în toate științele empirice, factuale opuse celor formale, sau demonstrative, sunt explicate faptele în raport cu anumite cauze. Aceste cauze se explică ele însele prin altele, proces

care pare a continua la infinit. Dar la filosofii greci infinitul a fost o idee periferică, corelată de cele mai multe ori cu neantul cunoașterii.

Orice raționament în care apar progresul sau regresul la infinit este o piedică în calea științei. Prin urmare, „trebuie să te oprești undeva” este un principiu valabil nu numai pentru științele formale, ci și pentru cele experimentale. În final, toate explicațiile din științele empirice se opresc la cuzele prime. Numai pentru că ele limitează, fac posibilă știința.

Toate științele particulare, factuale și formale, se constituie având ca fundament un ansamblu de principii și cauze indemonstrabile. Astfel, matematica admite existența numerelor, a spațiului etc., fizica și chimia au ca presupoziii existența timpului, a materiei, a forței, a electricității etc., psihologia, – existența sufletului, biologia, – existența vieții etc. Dar, ce este spațiul? Ce este timpul? Ce sunt viața și sufletul? Nici una dintre aceste științe nu-și pune astfel de probleme, iar când și le pune ajunge la paradoxuri, circularități, contradicții, absurdități. Mai curând, în această privință, științele particulare iau aceste noțiuni de la simțul comun, trecând sub tăcere acest aspect. Este și motivul pentru care ele nici nu vin într-o așa de mare contradicție cu simțul comun, cum se-ntâmplă cu metafizica. Metafizica este o provocare a spiritului, o ieșire din starea sa naturală, naivă, paradisiacă. Ea a fost întotdeauna o disciplină eroică. De pildă, pentru simțul comun spațiul există asemeni lucrului, ca un receptacol imens în care plutesc diverse obiecte. Pentru primii metafizicieni, Eleații, această viziune este o naivitate. Spațiul nu poate fi obiectiv fiindcă nu poate fi spațial. El trebuie să fie de o cu totul altă natură decât lucrurile materiale, care sunt materiale tocmai fiindcă sunt în spațiu.

Pentru ca știința să nu rămână un edificiu fără fundamente sigure, problemele ridicate mai sus trebuiesc puse și rezolvate progresiv. Acest lucru nu-l poate face o știință particulară, ci o știință specială care impune tuturor cunoștințelor o unitate sintetică. Această știință a primelor principii și cauze este *metafizica*.

Să luăm în considerare a doua definiție a lui Aristotel: „metafizica este știința existenței ca existență”. Toate științele, mai ales cele experimentale, au existența ca obiect de studiu, dar numai anumite fragmente din ea. Nici o știință particulară, tocmai pentru că este *particulară*, nu studiază ființa ca ființă, adică existența în construcția și proprietățile ei universale. Studiind existența ca existență, metafizica este ontologie. În această accepțiune o întâlnim la Wolff și la filosofii germani de după el. Wolff concepe o metafizică generală care tratează despre existență în genere și metafizicile speciale care tratează despre modurile determinate ale existenței, precum și existența materială, existența spirituală, existența supranaturală. Ontologia este denumirea dată metafizicii

generale, iar cosmogonia, psihologia rațională și teologia rațională sunt metafizicile particulare.

Din antichitate și până astăzi ontologia generală a rămas veritabilul domeniu al metafizicii, iar ontologiile particulare, de care vorbea Wolff, au fost înlocuite cu ontologiile regionale. În mod firesc, ontologia generală este intim legată de gnoseologie. Cum este existența în sine? este întrebarea hamletiană a metafizicii.

Definind metafizica, pe de o parte, știința a primelor cauze și a primelor principii, pe de altă parte, știința a existenței ca existență, Aristotel nu se contrazice. Cele două definiții sunt identice. Ele delimitează una și aceeași știință, din perspectivă ontologică și din perspectivă gnoseologică.

Din cele două definiții rezultă o a treia, cea mai răspândită în decursul istoriei filosofiei: metafizica este știința absolutului. Ea transcende realitatea sensibilă și legile ei, pătrunzând până la realitatea suprasensibilă, eternă, infinită, perfectă, necondiționată. Un punct ultim în ordinea existenței și în cea a cunoașterii este o nevoie imperioasă a rațiunii omenești. Dacă totul este condiționat, adică este succesiv cauză și efect, trebuie să existe undeva un lucru necondiționat, adică o cauză care să nu mai fie efectul unei cauze mai profunde; dacă totul este relativ, adică supus revizuirii, trebuie să existe ceva absolut, definitiv; dacă totul este supus decrepitudinii și morții, trebuie să existe ceva fără de moarte; dacă totul este finit, trebuie să existe, undeva, infinitul. Această realitate necondiționată, infinită, eternă, absolută, care, firește, nu poate fi obiectul de studiu al vreunei științe particulare, formează obiectul unei științe speciale, al metafizicii.

În acest fel, toate științele particulare, limitându-se, tratează despre fenomene, adică despre apariții, nu în sensul că lucrurile real-sensibile ar fi himerice, ci în sensul că după un timp anumit ele încetează să mai existe, și poate fi numită realitate veritabilă aceea care încetează de a mai fi? Prin opoziție cu știința relativă a acestei realități spectrale, metafizica a căutat dintotdeauna să atingă adevărul absolut, care nu este decât unul despre o realitate absolută. Metafizica, prin urmare, vizează existența veritabilă, existența în sine și pentru sine.

Din definirea metafizicii rezultă clar ce raport există între această știință specială și celelalte părți ale filosofiei, precum și ce raport există între ea și științele particulare. Valoarea practică a științelor este independentă de metafizică, dar din punct de vedere teoretic ele sunt într-o anumită măsură incomplete, obscure, insuficiente atât timp cât problemele metafizice implicate în structura lor nu au fost formulate și, acolo unde e posibil, rezolvate. În acest sens se poate spune că metafizica este prima dintre științe.

Aristotel preciza că filosofia, în forma ei supremă, cea de metafizică, nu s-a născut dintr-o nevoie oarecare a oamenilor, precum geometria, din necesitatea măsurării pământului, ci numai din pura plăcere de a ști. Acest lucru este dovedit de faptul că numai după ce nevoile imediate au fost satisfăcute oamenii s-au îndreptat spre acest orizont teoretic ridicat. Fiind o știință despre absolut, Aristotel nu ezită să precizeze că „am putea fi îndreptățiți să spunem că posesia ei depășește măsura omenească.”¹ Altfel spus, cum poate omul, ființă limitată, imperfectă, muritoare, să atingă infinitul, perfecțiunea, nemurirea? „Toate celelalte științe, spune Stagiritul, sunt mai necesare decât metafizica, însă nici una nu îi e superioară.”²

Limbajul științific de astăzi păstrează distincția aristotelică dintre știința existenței absolute, și cea a fenomenalității. În fizică, astronomie etc. se vorbește în mod curent de *fenomene* ale naturii, nu de natura în sine. Chiar și psihologia, deși pare o metafizică a spiritului, o știință despre suflet, ea nu e decât o simplă descriere a unei ordini particulare de fenomene, o știință particulară, mai degrabă anexată fiziologiei, decât o parte integrantă a filosofiei prime. Ea studiază *fenomenele* sufletești și legile acestora, nu sufletul în sine, așa cum științele fizice studiază legile lucrurilor existente, nu existența în sine.

Conceptul metafizicii, așa cum apare în epoca lui Aristotel, este ambiguă, dând naștere unor dispute seculare între feluriti interpreți. Totuși, natura metafizicii, după Stagirit, a fost înțeleasă în două principale moduri. Definind-o ca știință, se poate considera că Aristotel s-a crezut a fi în posesia primelor principii și cauze, că existența ca existență era pentru el obiectul nu al unei cercetări mai mult sau mai puțin problematică, ci al unei cunoașteri demonstrative, sau intuitive. Altfel spus, el nu a văzut în metafizică o colecție de probleme fundamentale, ci un sistem de soluții dogmatice, definitive.

Această din urmă concepție s-a impus în mai toate metafizicile de după Aristotel, fiind prezentă la Descartes, Malbranche, Spinoza, Leibniz etc. Metafizica fiind știință a absolutului este unică și în mod necesar negativă față de concepții similare. Ea începe întotdeauna prin a nega, prin a distruge, prin a combate. Din acest motiv fiecare

metafizician o ia mereu de la capăt. E curios cum oamenii de știință își însumează eforturile spre a construi o disciplină relativă la structura individului și a societății, iar

¹, București, 1965, p.56.

metafizicienii refuză dintru început orice colaborare, ba mai mult, ei neagă realizări celebre, deși sarcina lor e mult mai grea, atingerea cunoașterii absolute.

Dar o cunoaștere absolută este posibilă? Nu cumva metafizica este o utopie, fascinantă, ca orice utopie, dar primejdioasă, fiindcă îndreaptă marile inteligențe ale omenirii pe căi ce nu duc decât la zadarnice istoviri? Giovanni Papini spune despre Hegel că deși a vrut să fie unul dintre cei mai mari metafizicieni al tuturor timpurilor, n-a reușit să fie decât un artist. „Sistemul său e frumos prin îndrăzneală, grandoare și avânt. El este un turn măreț, înălțându-se avid spre cer, și poate chiar dincolo de el.

Turn superb și mirabil, de o frumusețe absurdă, de o estetică frizând imposibilul. E făcut din nimic, doar din cuvinte, și totuși pare să sfideze furtunile și să aștepte eternitatea. Novalis visa o poezie care să nu spună nimic. Hegel a construit o întregă filosofie care nu semnifică nimic.”³

Indiferent câte critici s-au adus metafizicii, ea este o prezență constantă în istorie. Oare cunoașterea absolută rămâne doar o dorință a noastră de nestăvilit, chiar dacă de neîmplinit? Să fie oare metafizica un fel de nebunie a cunoașterii, mascată de raționamente ingenioase și de expresii fermecătoare? Ea are temeuri adânci și statornice chiar dacă problemele ridicate sunt în genere irezolabile. Cu toate acestea, metafizica nu păgubește spiritul uman, dimpotrivă, reprezintă permanentul său impuls spre autodepășire. Dacă au existat în toate timpurile probleme irezolabile și neliniști existențiale, înseamnă că există în siritul omenesc o adâncă înclinație spre transcendent. Cine n-a observat că sânguința căutării este întotdeauna mai plină de sens decât atingerea unui rezultat sigur? Lucian Blaga spunea că ar trebui să fim educați pentru a trăi mai mult în problematic, decât în atmosfera unor soluții definitive. Tot Blaga preciza că

„Gândurile metafizice sunt gânduri profund incomode. Incomode fiindcă ele ne scot din liniștea plină de siguranță a cochiliei noastre, incomode, fiindcă ele silesc la trădarea pulberii, cu care am fost blestemați să ne hrănim; incomode, fiindcă ele ne fac adesea să ridicăm un cuvânt incandescent împotriva noastră, incomode fiindcă ele ne amenință cu stigmatizarea, incomode fiindcă ele răpesc, cu riscul înnebunirii, sufletul din orizontul pur biologic, spre a-l așeza între poveste și profetie; incomode, fiindcă sub puterea lor magică ne smulgem rădăcinile din pământ pentru a le întoarce spre azurul în care nu pot respira decât stelele.”⁴

Există în spiritul nostru o tendință, care e mai mult decât o simplă curiozitate, de a pătrunde dincolo de limitele posibilului. Nevoile noastre spirituale sunt mai vaste decât realitatea sensibilă care ne încarcerează, și din care trebuie să evadăm. Metafizica este expresia elaborată a acestei aspirații spre absolut.

³ Giovanni Papini, *Amurgul Filosofilor*, Editura Uranus, p.80.

⁴ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, Editura Minerva, Opere, vol.8, București, 1983, p.446.

2. Metafizica în viziunea lui Immanuel Kant

Concepția kantiană privind metafizica este o problemă care a generat îndelungate controverse în filosofia postcriticistă. O serie de autori, atunci când prezintă marile reacții antimetafizice, includ printre acestea și kantianismul. Conceptul metafizicii, în gândirea kantiană, este, într-adevăr, contradictoriu, dar contradicțiile în filosofie nu au întotdeauna o semnificație negativă.

Este contradictoriu, în criticism, mai ales conceptul de metafizică științifică, dar metafizica însăși a reprezentat pentru Kant o adevărată obsesie. Tot ceea ce întreprinde el nu e decât un mijloc pentru edificarea unei metafizici cu totul deosebită de cea tradițională.

Pentru a urmări viziunea kantiană despre metafizică trebuie să începem cu două distincții simple: cea dintre judecățile analitice și judecățile sintetice, și cea dintre judecățile a priori și judecățile a posteriori. Se numesc analitice judecățile, exprimate în propoziții, a căror certitudine se bazează pe identitatea noțiunilor. Predicatul este conținut în subiect, iar judecata nu face decât să expliciteze subiectul, să-l descompună, să-l analizeze. Ele mai sunt numite și judecăți de clarificare, fiindcă ele nu extind cunoașterea decât în mod formal, nu și din punct de vedere al conținutului.

- Judecățile sintetice sunt cele prin care subiectului i se adaugă un predicat ce nu rezultă din analiza sa, din descompunerea sa. Astfel ele extind cunoașterea din punctul de vedere al conținutului.
- A priori și a posteriori înseamnă înainte și după experiență. Este evident că judecățile analitice sunt a priori, iar cele sintetice sunt a posteriori, adică sunt întemeiate pe baza experienței. Kant constată și existența unui ansamblu de cunoștințe care sunt în același timp sintetice și a priori.

Asupra acestor distincții vom reveni mai pe larg atunci când vom aborda problema cunoașterii în criticism. Pentru moment, ne rezumăm să mai adăugăm că distincțiile dintre analitic și sintetic, a priori și a posteriori, au fost de largă circulație în perioada prekantiană. Numai sinteticul a priori este o decoperire a lui Kant, și asupra enunțurilor sintetice a priori trebuie să ne îndreptăm spre a aborda atât de delicata problemă a metafizicii în viziunea criticistă.

Pentru că o subiectivitate este inerentă oricărei filosofii, trebuie să analizăm kantianismul și prin prisma subiectivității autorului.

Dacă filosofia a apărut din uimire, cum spune Platon și Aristotel, atunci criticismul a avut ca prim imbold uimirea lui Kant în fața judecăților sintetice a priori. Problema majoră a filosofiei transcendente o reprezintă posibilitatea întemeierii metafizicii ca știință. Dacă matematica și fizica, științele cele mai riguroase din acea vreme, erau de o certitudine incontestabilă, filosoful german studiază doar posibilitatea existenței lor, respectiv posibilitatea judecăților sintetice a priori. Fizica newtoniană nu utilizează numai astfel de judecăți, dar Kant se referă la fizica pură, constituită în întregime din judecăți sintetice a priori. Fizica newtoniană cuprinde și legi formulate pe baza experienței, dar ceea ce-i asigură rigoarea raționamentelor este tocmai ansamblul de cunoștințe sintetice a priori pe care-l încorporează în propria sa structură.

Pentru Kant, cunoașterea științifică nu e în nici un fel problematică, dar analiza ei este absolut necesară pentru metafizică. Referindu-se la sursele cunoașterii metafizice, el exclude alternativa ca ele să fie empirice „căci cunoașterea nu trebuie să fie fizică, ci metafizică, adică o cunoaștere ce se întinde dincolo de limitele experienței.”⁵

Prin urmare, problematică e cunoașterea metafizică, nu cea științifică. Există științe, spune Kant, care nu trebuie decât să fie învățate, deoarece adevărul ideilor a fost demonstrat, pe când în metafizică ni se prezintă mereu spectacolul, oarecum dezolant, al unui edificiu continuu ridicat și continuu năruit, fiind imposibilă o creștere progresivă și sigură a unei singure metafizici.

Se pot prezenta enunțuri metafizice apodictice certe, dar ele sunt analitice, nu sporesc cu nimic cunoașterea, fiind mai degrabă clarificări ale unor concepte. În timp ce știința e unică, există numeroase metafizici într-un război al tuturor contra tuturor. Nu s-ar putea edifica o metafizică unică, după modelul științei?

Pentru fundamentarea acesteia, Kant consideră că trebuie studiat fundamentul științei. Dacă metafizicii îi sunt necesare judecățile sintetice pentru a fi într-adevăr o cunoaștere, și a priori fiindcă nu are altă cale din moment ce vizează domeniul meta-fizic, adică cel situat dincolo de limitele experienței posibile, trebuie cercetat cum sunt posibile judecățile sintetice a priori, tocmai cele care fac din știință un ansamblu spiritual într-o creștere continuă și sigură. „Dacă nu putem presupune că metafizica există într-adevăr ca știință,

⁵ Immanuel Kant, *Prolegomene*, Editura Științifică și Enciclopedică

avem totuși norocul să putem spune cu certitudine că o anumită cunoaștere sintetică pură, a priori, este reală și ne este dată, și anume matematica pură și fizica pură."⁶

Filosofia transcendențială având ca scop cercetarea posibilităților edificării metafizicii ca știință îi premerge, în chip necesar, acesteia. Metafizica științifică este scopul supremelor eforturi intelectuale ale lui Kant, nu o metafizică oarecare, adăugată celor existente. Immanuel Kant a avut o mare admirație pentru științele exacte, științe care pot fi un punct de reper pentru o metafizică științifică. „Disponem de o cunoaștere cuprinzătoare și bine verificată, care are deja o întindere demnă de toată admirația și promite o extindere nelimitată în viitor.”⁷ Kant contestă însă științei capacitatea de a ne oferi o cunoaștere sigură despre suprasensibil, o cunoaștere absolută pe care numai metafizica ar putea să o dobândească. În concepția kantiană, științele nu vor dezvălui niciodată esența ultimă a lucrurilor, dar nici nu e nevoie de astfel de investigație în cazul cunoașterii științifice. Principiile ultime țin de domeniul metafizicii, și tocmai rezultatele metafizicii tradiționale sunt puse la îndoială de Kant, nu cele ale științei pe care o ia ca paradigmă a cunoașterii.

Dacă și în metafizică sunt posibile judecățile sintetice a priori, atunci ea se poate constitui ca știință, asemenea matematicii pure și fizicii pure. Pentru aceasta critica rațiunii pure e singurul început adecvat. Critica rațiunii pure, adică cercetarea facultăților de cunoaștere ca mijloace de cunoaștere sintetică a priori, pe care o întreprinde Kant, nu este o nouă metafizică, ci doar premisa necesară a edificării metafizicii științifice, ce se raportează la metafizica dogmatică asemeni chimiei la alchimie, sau astronomia la astrologia oraculară. „Ca știință – spune Kant – afirm că metafizica nu a existat până acum deloc.”⁸ Această aserțiune se bazează pe faptul că nu au existat cunoștințe sintetice a priori în metafizică. Immanuel Kant refuză să ia în considerare pseudodemonstrații pe baza simțului comun și a „jocului de-a probabilitatea”. Ideile clare și distincte, unanim acceptate, întâlnite în raționalismul modern, și probabilitatea fundamentată pe inducție, analogie și extrapolare sunt utile cunoașterii științifice, nu celei metafizice.

Dacă pentru Kant este problematică o cunoaștere metafizică, totuși, în viziunea sa, metafizica este reală ca înclinație naturală. Indiferent că se poate sau nu întemeia ca știință, ea nu e un produs arbitrar al spiritului, ci ține de însăși natura umană, fiind mai mult decât o simplă aspirație spre cunoaștere. Metafizica e revolta funciară împotriva cătușelor experienței. Ea este nostalgia absolutului.

⁶ *Ibidem*, p.69.

⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁸ *Ibidem*, p. 147.

Fără posibilitatea enunțurilor sintetice a priori, nu pot fi deduse conceptele metafizicii, principiile folosirii lor și limitele acestei utilizări, astfel că vor exista în continuare numeroase metafizici, prăbușite toate, după o anume edificare. Nici una nu va putea dobândi o îndreptățire statornică, iar gânditorii nu-și vor putea uni eforturile pentru o unică elaborare.

Tocmai pentru că metafizica e specifică omului, prin statutul său ontic deosebit, semnificând tendința sa spre absolut și etern. Kant cercetează posibilitatea întemeierii și ca știință. Ea este „mai mult decât oricare altă știință, sădită în noi de natura însăși.”⁹ Pentru că vechea metafizică a fost doar un simulacru de raționamente, ea „nu slujește întru nimic progresului cunoașterii naturii, ba poate chiar să-i dăuneze.”¹⁰ Cu toate acestea „ne putem tot așa de puțin aștepta ca spiritul omului să părăsească vreodată cercetările metafizice pe cât ne putem aștepta că am înceta vreodată să mai respirăm, pentru a nu mai trage în piept un aer care nu este curat. Metafizica va exista, așadar, întotdeauna în lume și – ceea ce este mai mult – la orice om, și mai ales la cel care gândește, dar, în lipsa unor norme general recunoscute, fiecare și-o va croi după placul său.”¹¹

Tot pentru elaborarea unei noi metafizici, Kant analizează facultățile de cunoaștere, natura și sistemul său. Fără deosebirea riguroasă între sensibilitate, intelect și rațiune, spune Kant, mai ales între ultimele două, mereu confundate, metafizica e un amalgam fără sens și fără viitor. Mai întâi se face distincția între elementul intuitiv al cunoașterii, sensibilitatea, și elementul conceptual, intelectual, respectiv conceptele și intuițiile, ambele fiind inerente procesului cognitiv. „Intuiția și conceptele constituie elementele întregii noastre cunoașteri, astfel că nici conceptele fără o intuiție care să le corespundă, într-un mod oarecare, nici intuiția fără concepte nu pot da o cunoaștere.”¹² Kant admite fără rezerve posibilitatea cunoașterii naturii, natură înțeleasă ca ansamblu al tuturor obiectelor experienței. Lucrurile care u pot deveni niciodată obiectele unei experiențe ne-ar sili să formulăm concepte a căror semnificație n-ar putea fi dată *in concreto*. Despre lucrurile situate în afara experienței posibile nu se pot formula doar pseudoconcepte, fără a putea stabili dacă ele se referă la obiecte sau sunt simple plăsmuiri ale gândirii.

⁹ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰ *Ibidem*, p. 166.

¹¹ *Ibidem*, p. 172.

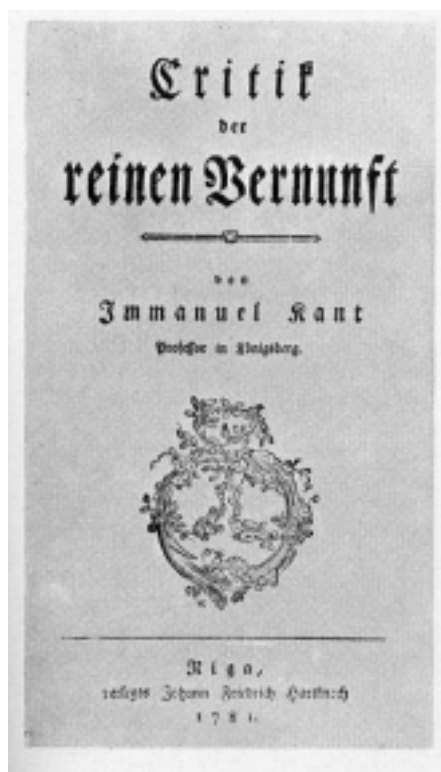
¹² Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N.Bagdasar și E.Moisiuc, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1969, p.91.

„Cunoașterea unui lucru care nu poate fi obiect al experienței ar fi hiperfizică, dar noi nu ne ocupăm câtuși de puțin de așa ceva, ci de cunoașterea naturii; realitatea acestei cunoașteri poate fi confirmată prin experiență, cu toate că e posibilă și a priori.”¹³

Analizând judecățile sintetice care au valabilitate obiectivă, Kant descoperă că ele nu se compun niciodată din simple intuiții corelate, ci sunt formate din concepte derivate din intuiție, subsumate unui concept pur al intelectului. Deoarece unele judecăți sintetice sunt și a priori, rezultă că în cadrul sensibilității există intuiții pure, spațiul și timpul. Spre deosebire de acestea, categoriile intelectului sunt concepte care nu au la bază o experiență anumită, dar intervin în toate cunoștințele referitoare la experiență, ca formă a corelării lor. Ele sunt detașate din ansamblul cunoașterii, așa cum sunt scoase dintr-o limbă regulile folosirii efective a cuvintelor. Aceste cercetări, spune Kant, sunt similare.

Categoriile – conceptele originare ale intelectului – sunt funcții logice, fără a conține ceva determinat despre un obiect, dar determină judecățile de experiență, însă numai din punct de vedere al formei, nu al conținutului. Ele sunt, deci, limitate strict la domeniul experienței, exercitându-și funcția numai asupra unui material empiric.

În acest sens, categoriile deși fac a priori posibilă experiența, sunt dependente de experiență, în măsura în care, ca funcții logice au sens numai raportate la obiectele ei, ca la un conținut al lor. Conceptele pure ale intelectului, tocmai pentru că sunt a priori, creează lesne impresia că sunt transcendente, că se aplică lucrurilor în sine, situate dincolo de domeniul experienței posibile. Categoriile par a avea o semnificație mai vastă și un conținut mai bogat. Folosirea lor în experiență pare a nu epuiza întregul lor rest și intelectul construiește în paralel cu lumea experienței un alt edificiu pe care-l populează cu ficțiuni irealizabile. Prin urmare, există pericolul folosirii categoriilor dincolo de domeniul lor legitim.

Kant distinge riguros între conceptele intelectului și cele ale rațiunii, operațiune incomparabil mai dificilă decât delimitarea între sensibilitate și intelect, și de un folos mult mai mare pentru metafizică. Conceptele transcendente ale rațiunii, numite Idei, au o cu totul altă natură, origine și formă decât cele ale intelectului.

Întreaga filosofie transcendentă nu este menită să influențeze în vreun fel dezvoltarea ulterioară a științei, dar are un rol crucial pentru orice metafizică viitoare ce se va înfățișa drept știință. În concepția kantiană, specificul metafizicii în arport cu știința este că se ocupă de conceptele pure ale rațiunii, care nu au nici un punct tangent cu vreun obiect al experienței, ci

ne, ed.cit., p.93.

numai cu experiența ca totalitate. Conceptele rațiunii, Ideile, vizând experiența ca totalitate, tocmai prin aceasta se situează în afara ei, au deci o folosire transcendentă, spre deosebire de categoriile imanente ale intelectului. Fiind transcendente, Ideile rațiunii sunt și inutile cunoașterii. De pildă, Ideile cosmologice despre începutul absolut al lumii sau despre eternitatea ei, sunt de prisos în explicarea oricărui eveniment din lumea însăși.

Ideile rațiunii au însă o altă menire decât categoriile intelectului. Rațiunea pură nu vizează prin intermediul Ideilor obiecte situate în afara experienței, ci are rolul ca folosirea intelectului în cadrele experienței să fie deplină. Așa cum intelectul unifică multitudinea obiectelor, a intuițiilor, prin concepte, rațiunea unifică mulțimea conceptelor prin idei, în sensul că acestea duc la o folosire a intelectului în armonie, completitudine și unitate sintetică.

Ideile rațiunii deși nu ne dau concepte despre obiecte au totuși o folosire specifică. Ele au rolul „de a îndrepta intelectul asupra unui scop, în vederea căruia liniile de direcție ale tuturor regulilor lui converg într-un punct care, deși nu este decât o Idee (focus imaginarius), adică un punct din conceptele intelectualului nu pornesc în realitate, fiindcă el este plasat cu totul în afara liniilor experienței posibile, el servește totuși pentru a le procura cea mai mare unitate împreună cu cea mai mare extindere.”¹⁴

Distincția dintre sensibilitate, intelect și rațiune nu poate sta la originea dihotomiei lucru în sine-fenomen, fiindcă toate facultățile de cunoaștere sunt incapabile de a surprinde lucrul în sine. Tot judecățile sintetice a priori sunt cele care îl determină pe Kant să disocieze între fenomene și lucru în sine.

Dacă propozițiile sintetice a priori ale geometriei descriu structura spațială reală a lumii, rezultă că realitatea se orientează, din punct de vedere formal – e foarte importantă precizarea, fiindcă, la Kant, numai ceea ce este formal în natură poate fi cunoscut a priori – după facultățile de cunoaștere, dar numai un aspect, fenomenul, celălalt rămânând veșnic ascuns din cauză că nu intră în sfera experienței posibile. Toate proprietățile ce constituie intuiția unui obiect sunt de ordin fenomenal deoarece lucrurile ca ceea ce sunt în sine rămân pururi exterioare subiectului. Intelectul reflectează asupra intuițiilor sensibilității, două sub aspectul formei, infinite sub cel al conținutului, rațiunea focalizată conceptelor intelectului spre o folosire cu randament maxim. Lumea în care ne mișcăm în mod curent este una a fenomenului, astfel că ea este deplin cognoscibilă prin știință. Incognoscibilă este lumea meta-fizică. Admițând existența ei, trebuie să admitem și punctul de vedere Kantian asupra cunoașterii.

¹⁴ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar și E. Moisiuc, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1969, p. 506.

Unele idei kantiene au revenit pregnant în discuție o dată cu revoluția fizicii. Din relațiile de incertitudine, se știe că o determinare a locului unei particule elementare necesită o intervenție cu atât mai puternică cu cât vrem ca ea să fie mai precisă. O determinare infinit de precisă a locului ar presupune o acțiune infinit de mare, irealizabilă. Dacă stăruim asupra acestei determinări imposibile, evadăm din orizontul fizic în cel metafizic. La fel se întâmplă și când ne-ntrebăm care este cărămida ultimă a universului. Fizica contemporană dă un răspuns precis: particulele elementare. „Cum putem constata dacă particulele elementare se pot diviza mai departe? Singura metodă pentru a decide în privința aceasta este încercarea de a le sparge folosind forțele cele mai puternice.”¹⁵ Dar pentru acest scop unica posibilitate este aceea de a face particulele să se ciocnească între ele cu viteze foarte mari. În mod paradoxal, ele se scindează în părți care nu sunt nici mai mici și nici mai ușoare decât cele supuse sciziunii. Energia cinetică înaltă se transformă efectiv în materie.

Suntem, evident, în fața unei limite a cunoașterii. Dincolo de aceasta este lucrul în sine, incognoscibil. Dar avem dreptul să ne întrebăm dacă nu cumva aceste limite ale cunoașterii sunt și limite ale lumii însăși. În acest caz, metafizica, reală ca înclinație naturală, e un lux al cunoașterii, iar lupta împotriva limitelor cunoașterii e însăși lupta împotriva limitelor naturii. Că limita de jos a temperaturii e 0^0K , că viteza luminii în vid e limita maximă a vitezei în univers etc., e clar pentru toată lumea, dar tot ne mai bântuie întrebarea metafizică asupra aspectului realității dincolo de aceste limite.

Lucrul în sine incognoscibil, este un concept liniar îngrădind extinderea cunoașterii prin elemente care nu pot aparține experienței. Astfel conceput, el nu cade în sfera conceptelor științifice, ci în sfera metafizicii.

Pentru Kant, oricât s-a străduit să facă din metafizică o cunoaștere, neutralitatea raționamentelor sale este numai aparentă, fiind deseori amestecate cu un sentiment al vieții. Metafizica științifică este un concept contradictoriu. Pentru a fi o cunoaștere are nevoie de intuiție, dar Kant afirmă că dincolo de domeniul experienței nici o intuiție nu mai este posibilă, nici măcar intuiția pură. O întregă tradiție metafizică, din care fac parte Platon, Leibnitz, Wolff și Schelling, a postulat o intuiție specială.

Immanuel Kant a considerat filosofia sa de un caracter științific, de o certitudine apodictică, precum și cunoștințele matematice și fizice. Rezultatul cercetărilor sale critice, ar fi trebuit să fie o bază sigură pentru „doctrină”, adică pentru metafizică. Deci, *Critica rațiunii pure* și celelalte *Critici* nu reprezintă, în intenția autorului, decât o pregătire pentru metafizică, nu metafizica însăși. Caracterul științific al acestei

¹⁵ Werner Heisenberg, *Pași peste granițe*, București, 1977, p. 27.

propedeutici, care nu este altceva decât filosofia critică, sau transcendențială, este o garanție pentru științificitatea viitoarei metafizici.

Considerând că a dat, pentru prima dată, filosofiei forma sigură a unei științe, Kant compară noua sa metodă cu saltul ce s-a realizat de la observația întâmplătoare la știința modernă a naturii. El este convins că a creat o filosofie cu totul nouă și compară metoda sa cu metoda experimentală a fizicienilor. Caracterul științific rezidă în demonstrarea fiecărui enunț, plecând de la definirea fiecărui concept. După opinia lui Kant, nu merită numele de știință decât disciplina a cărei certitudine este apodictică, iar filosofia transcendențială este, după creatorul ei, apodictic certă.

Ca și filosofia transcendențială, metafizica este sau știință, sau nimic. Immanuel Kant trăia în tradiția milenară după care științific era orice demers cognitiv apodictic cert. În acest sens, el considera filosofia sa ca având un caracter științific, nu în sensul unei similitudini de paradigmă cu celelalte științe. Filosofia transcendențială nu este deci o știință alături de celelalte, însă are un caracter științific prin faptul că enunțurile sale sunt apodictic certe. Cum se știe, filosofia transcendențială nu s-a impus tuturor, fiind contestată încă de la apariție.

Prin urmare, caracterul științific al filosofiei transcendentale este ambiguu. Departe de a se diminua, această ambiguitate sporește atunci când se face trecerea de la „critică” la „doctrină”. Kant își numește filosofia critică „tratată despre metodă”, nu sistem al științei. Ea este o propedeutică pentru un viitor sistem metafizic, după cum Kant însuși mărturisește în *Critica facultății de judecare*. „Cu aceasta închei întreaga mea îndeletnicire critică. Voi trece neîntârziat la doctrină, pentru a câștiga, dacă este posibil, de la vârsta mea care înaintează timpul favorabil într-o anumită măsură pentru aceasta.”¹⁶

După Kant, doctrina este metafizică științifică și constă dintr-o cunoaștere care este posibilă a priori.

De ce cu prețul unor ambiguități și contradicții, Kant lasă speranța întemeierii unei metafizici științifice? Pentru că prin rațiune, în *Critica rațiunii pure*, el distruge un domeniu de care emotivitatea are o imperioasă nevoie. Este subliniat foarte des acest aspect, în toată exegetica filosofiei kantiene. Metafizica fiind reală ca înclinație naturală, cum spune, de atâtea ori, Kant, el reclădește afectiv, în *Critica rațiunii practice*, ceea ce a distrus rațional.

În *Critica rațiunii pure* Immanuel Kant demonstrează că o metafizică științifică este imposibilă, altfel spus, că rațiunea umană este incapabilă de a atinge absolutul. Cum putem cunoaște realitatea absolută, dacă numai prin sensibilitate și intelect putem

¹⁶ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecată*, trad. V.D.Zamfirescu și Al.Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p.62.

cunoaște? Kant raționează în felul următor: dacă problemele metafizice sunt irezolvabile din punct de vedere teoretic, ele se justifică și sunt soluționabile din punct de vedere practic, adică din perspectiva trăirii, a moralei, a vieții. În fapt, noi evadăm permanent din realitatea sensibilă, creând idealurile care nu sunt decât modele de acțiune sau de existență. Idealurile nu sunt cunoștințe, ci valori, fapt pentru care ele nu se demonstrează, ci se postulează. Ele nu vizează existența, ci numai ceea ce *trebuie* să fie aceasta. Lucrurile și legile naturii sunt, iar știința le constată ca atare. Este absurd să te întrebi cum *trebuie* să fie un lucru oarecare din existență. Este însă la fel de absurd să te întrebi cum *trebuie* să fie omul, cum trebuie să fie cultura sa?

Metafizica instituie o lume de valori absolute și orientează conștiința spre realizarea lor. Prin aceasta, ea nu oferă o cunoaștere de tip științific, ci satisface nevoia de sens a existenței omenești.

Deși pare abstractă și îndepărtată de viața, dimpotrivă, metafizica este expresia cea mai adecvată a vieții. Partea cea mai înaltă a filosofiei, metafizica, este apropiată mai curând de poezie decât de știință, în sensul că științele, indispensabile vieții practice, ne sunt mai străine decât filosofii. Ele tind spre un scop mai obiectiv, adică în afara noastră. Științele sunt legate de destinul nostru existențial și de conservarea existenței omului ca individ și ca specie.

Pentru a înțelege o metafizică, trebuie să pătrundem în intimitatea sufletului celui care a creat-o. În filosofia lui Immanuel Kant se constată, chiar și de către cei mai neavizați cititori, o contradicție între *Critica rațiunii pure* și *Critica rațiunii practice*. Această contradicție este semnul exterior al unei sciziuni care se manifestă în însăși subiectivitatea creatoare a autorului. Dar contradicția semnalată, care la Kant atinge proporții colosale, se manifestă pe scară mai redusă în sufletul fiecărui om. Nu numai pentru Kant, dar pentru fiecare din noi, adevărul rațional și viața sunt aproape întotdeauna în conflict.

În *Dialectica transcendentă* Kant examinează în detaliu și respinge toate argumentele tradiționale aduse în sprijinul existenței lui Dumnezeu. Mai mult, el demonstrează că demonstrația însăși a existenței unei ființe suprasensibile este o imposibilitate. Raționamente similare sunt expuse și asupra nemuririi sufletului și existenței libertății. În fața lui Kant cad toate construcțiile metafizicii tradiționale, raționamentele ei, pentru care s-a consumat de-a lungul istoriei o imensă energie spirituală, dovedindu-se a fi false.

În lucrarea de răsunset *Sentimentul tragic al vieții la oameni și popoare*, Unamuno afirmă că problema cu adevărat vitală a destinului individului este nemurirea sufletului. Omul nu se resemnează în fața ideii unei morți totale. Nici omul Kant nu face excepție de

la această regulă, motiv pentru care el săvârșește saltul de la o *Critică* la alta. În Critica rațiunii practice Dumnezeu și nemurirea, negate în ordinea teoretică, apar pe primul plan, ca postulate ale rațiunii pure practice. Imperativul categoric trimite la un postulat moral care presupune, la rândul său, cu necesitate, nemurirea sufletului. Și pentru a susține această nemurire este postulat Dumnezeu.

La Kant, metafizica, respinsă în plan teoretic, este nu numai posibilă dar și necesară în planul valorilor. Concepția kantiană despre metafizică este metaforic redată de Madame de Staël, în lucrarea *De l'Allemagne*, atunci când spune că omul este un exilat al cerului, un captiv al pământului, atât de măreț ca exilat, atât de mizerabil ca și captiv.

3. Pozitivismul și neopozitivismul ca reacții antimetafizice

a) Pozitivismul

În viziunea lui Auguste Comte (1798–1857), întemeietorul pozitivismului, spiritul uman, atât cel individual, cât și cel colectiv, trece în mod necesar prin trei stadii succesive, numite starea teologică, metafizică și pozitivă.

Pozitivismul consideră că oricare cunoștință omenească este în mod fatal relativă, nu absolută, astfel că metafizica ce viza cunoașterea absolută a existenței este imposibilă ca disciplină riguroasă. Singura metodă adecvată pentru cercetare este metoda pozitivă. Pentru înțelegerea acesteia este necesară studierea științelor, a genezei și evoluției lor.

Fiecare ramură a cunoașterii omenești trece succesiv prin cele trei stări. Spiritul uman utilizează, de asemenea, succesiv, în fiecare din cercetările sale, trei metode de cunoaștere: metoda teologică, metafizică și pozitivă. Prima este punctul de plecare al inetligenței, a treia este starea ei fixă și definitivă.

În starea teologică, sau fictivă, spiritul se orientează spre cauzele prime, caută natura intimă a lucrurilor, vizează cunoștințele absolute, își imaginează fenomenele ca fiind produse de acțiunea agenților supranaturali.

Imaginația, în acest stadiu, joacă un rol fundamental, de aceea Comte îi mai spune și starea *imaginară*, *mitologică*, sau *fictivă*. „În cel dintâi avânt, în mod necesar teologic, toate speculațiile noastre manifestă spontan o predilecție caracteristică pentru problemele insolubile, pentru subiectele inaccesibile oricărei investigații.”¹⁷ Deși spiritul omenesc, în

¹⁷ A. Comte, *Discurs despre spiritul pozitiv*

această fază, în copilăria lui, este mai prejos de cele mai simple probleme științifice, el caută în chip aproape exclusiv cunoștințele absolute.

Fetișismul, care constă, în principal, în a atribui tuturor lucrurilor exterioare o viață analogă celei umane, *pliteismul*, prin care viața este retrasă din obiectele materiale și transpusă în mod misterios în ființe fictive, și *monoteismul* definesc starea teologică. Aceștia li se adaugă astrologia și alchimia, „ultimele rămășițe științifice ale aceluia spirit primordial” (Comte), care abia în urmă cu câteva secole au încetat de a fi mijloace pentru acumularea de noi observații.

Deși faza teologică este depășită, Auguste Comte consideră că ea a fost absolut necesară pentru inițierea unei cunoașteri științifice veritabile. El consideră că înainte de a acționa observația științifică și experimentul, speculația este cea care pregătește calea mijloacelor științifice de cercetare. Fără un minim orizont speculativ nu pot fi nici adunate nici combinate datele de observație.

În lipsa elanului teologic inițial, spiritul omenesc n-ar fi putut ieși din starea de toropeală și n-ar fi năzuit niciodată spre constituirea unei raționalități. A fost nevoie de timp îndelungat spre a fi învinsă inerția nativă a omului. Un rol esențial, în acest sens, l-au avut puternicele iluzii pe care le trezea spontan o astfel de concepție, concepție ce scotea în evidență puterea aproape nesfârșită a omului „de a modifica după placul lui o lume concepută atunci ca esențialmente orânduită pentru folosul lui.”¹⁸

În starea metafizică, sau abstractă, cauzele fenomenelor sunt considerate a fi nu ființe sau forțe supranaturale, ci noțiuni sau fenomene abstracte. În fizică, ipoteza eterului, pentru explicarea fenomenelor optice sau electrice, este metafizică. Tot metafizică este și explicarea vieții prin elenul vital.

Modul de a gândi metafizic se concretizează într-o filosofie mediativă, mărginită în mod esențial la tranziția între spiritul teologic și cel pozitiv. Teoriile metafizice păstrează aceeași tendință spre o cunoaștere absolută, dar ele utilizează, în loc de imagini, abstracții, adesea personificate. Noțiunile metafizice sunt echivoce. Ele pot semnifica fie forțe supranaturale, proprii primei stări, fie concepte științifice, caracteristice spiritului pozitiv. Pura imaginație nu mai este predominantă, dar nici observația științifică nu este o prezență constantă. Fiind tranzitoriu, spiritul metafizic este în esență sa plin de obscurități fiindcă el conservă principiile teologice, dar, în același timp, le înlătură acea vigoare și acea fixitate care le conferea autoritate.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34.

Metafizica nu e, în viziunea lui Comte, decât un fel de teologie căreia i s-a diminuat puterea prin simplificări și abstractizări. Întemeietorul pozitivismului privește starea metafizică drept un fel de boală inerentă evoluției umane, individuale și colective.

În *starea pozitivă, reală, sau științifică*, inteligența își dă seama de puterile ei limitate, devine critică și consideră cunoașterea absolută ca o problemă insolubilă. Ea renunță la cercetarea originii lumii și a cauzelor prime ale lucrurilor. În aceasta fază, spiritul omenesc se mulțumește cu mult mai puțin, dar, în schimb, sigur de atins: descoperirea legilor care guvernează fenomenele. Tot ceea ce este misterios, impenetrabil, absolut, supranatural, neverificabil și himeric nu formează obiect de cercetare în stadiul pozitiv.

În cercetările pozitive nu are sens întrebarea *de ce?* fiindcă în mod principial ea nu poate primi niciodată un răspuns adecvat. Întrebarea *de ce se produce un fenomen?* este înclocuită cu întrebarea *cum se produce acel fenomen?* Prima s-a dovedit a fi urmată întotdeauna de un eșec, a doua exprimă o aspirație mult mai modestă a spiritului uman, este urmată deseori de victorii ale cunoașterii.

Dezvoltarea fără precedent a științelor exacte în timpurile moderne se datorează tocmai acestei noi orientări a investigațiilor științifice spre cunoașterea modului cum se petrec fenomenele, nu spre aflarea cauzelor prime. „Spiritul uman renunță în stadiul pozitiv la cercetările absolute ce nu se potriveau decât cu copilăria lui.”¹⁹ Logica filosofică din perioadele anterioare se baza pe niște principii confuze care, neputând fi verificabile, stârneau dezbateri fără sfârșit. Orice propoziție care nu enunță un fapt, fie particular, fie general, este lipsită de sens.

În starea pozitivă, imaginația pură pierde irevocabil vechea supremație mentală și se subordonează observației. În plus, orice cercetare are ca rezultat cunoștințe relative la structura subiectului și a societății omenești. „Dacă pierderea unui simț important e destul ca să ne ascundă radical o întreagă ordine de fenomene naturale, avem toată îndreptățirea de a ne gândi, în mod similar, că dobândirea unui simț nou ne-ar descoperi o clasă de fapte de care n-avem acum nici o idee.”²⁰ S-ar putea doar presupune că organizarea umană este cea mai avansată cu putință, dar o asemenea presuposiție este neîntemeiată.

Orice cunoaștere, oricât ar fi de exactă, este un fenomen uman și unul social. Sub nici un aspect cunoștințele nu pot dobândi acea fixitate pe care a presupus-o metafizica tradițională. Pozitivismul nu înseamnă o simplă acumulare de fapte. El este la fel de

¹⁹ *Ibidem*, p. 41.

²⁰ *Ibidem*, p. 43

îndepărtat de misticism, ca și de empirism. Adevăratul spirit pozitiv constă în special în a vedea *pentru a prevedea*.

Legea dezvoltării celor trei stadii are un fundament istoric, dar și unul psihologic. Potrivit pozitivismului știința nu trebuie înțeleasă ca un ansamblu de cunoștințe fără nici o legătură cu omul și cu destinul lui, ca o sumă de cunoștințe dezinteresate și inutile. Pozitivismul a vizat realizarea unei comunități spirituale universale, o comunitate solidară în idei, similară catolicismului evului mediu.

Catolicismul a eșuat fiindcă n-a posedat principiile compatibile cu un asemenea grandios proiect. Pentru a dezlega problema cunoașterii și a înfăptui o comunitate universală, Comte pornește de la un subiect cunoscător pe care îl concepe de o universalitate ce cuprinde întreaga specie umană în dezvoltarea sa istorică.

După Auguste Comte, *pozitiv* semnifică înainte de toate realul, opus himericului. El exclude nepătrunsele mistere de care a fost preocupat intelectul în copilăria sa. În al doilea rând, *pozitiv* semnifică ceea ce este util, în opoziție cu ceea ce este de prisos. În acest sens, cunoașterea pozitivă vizează în mod expres nevoile vieții individuale sau colective în locul satisfacției inutile pe care o oferă o anumită metafizică. În al treilea rând, termenul redă siguranța în opoziție cu nedumerirea, în al patrulea rând, ceea ce este precis, în opoziție cu ceea ce este neclar, vag, imprecis.

În a cincea accepțiune, cea mai importantă, *pozitiv* se întrebuițează ca opus negativului. „Sub acest aspect, el indică una din cele mai importante însușiri ale adevăratei filosofii moderne, arătând-o destinată mai cu seamă, prin firea ei, să nu distrugă, ci să organizeze.”²¹ Spiritul metafizic n-a putut fi niciodată altfel decât negativ, sau cel mult critic. El a început de fiecare dată prin a nega, și de cele mai multe ori a rămas numai la acest aspect al negării.

Filosofia pozitivă înlătură, la rândul ei chestiunile insolubile, dar se ferește să le respingă în mod absolut, chiar și atunci când e vorba de metafizicile cele mai îndepărtate de reținerea pozitivă. Problemele metafizice cele mai înalte și inaccesibile nu pot fi nici afirmate, dar nici negate în mod temeinic. Natura absolută a vechilor doctrine impunea ca fiecare să devină negatoare față de restul. Filosofia pozitivistă tocmai fiindcă renunță la caracterul absolut al cunoștințelor, poate fi dintru început constructivă.

Pozitivismul cuprinde numai în linii foarte generale evoluția spiritului uman. Legea celor trei stări este schematică și artificială. Metafizica a avut epoci de glorie și

²¹ *Ibidem*, p. 78.

epoci de regres, a coexistat, pașnic sau conflictual, cu celelalte forme de obiectivare ale spiritului creator, dar niciodată n-a fost cu totul absentă din cultura umanității.

b) Neopozitivismul

Pozitivismul logic este una dintre cele mai puternice reacții antimetafizice care s-a manifestat vreodată, mergând până la ideea înlăturării din vocabular a noțiunilor de *filosofie* și *metafizică*. Acest curent de gândire, ce se mai numește și „empirism logic”, „empirism consecvent”, „empirism științific” s-a format în jurul „Cercului de la Viena”, având ca fondatori pe matematicianul Hans Hahn, economistul Otto Neurath și fizicianul Philip Frank. Cea mai importantă personalitate a empirismului logic a fost Rudolf Carnap, cel care a elaborat, împreună cu Hahn și Neurath programul „Cercului de la Viena”, publicat în 1929 sub denumirea de *Concepția științifică despre lume*.

„Cercul de la Viena” nu a avut o organizare rigidă, ci a fost formată din gânditori care „își întemeiază concepțiile pe o atitudine științifică; fiecare caută să se integreze în această atmosferă, fiecare pune pe prim plan legăturile comune, nimeni nu dorește să conturbe aceste legături prin idiosincrazii. În multe cazuri, unul îl poate înlocui pe celălalt, activitatea unuia poate fi efectuată de celălalt.”²²

Întemeietorii pozitivismului logic au invocat tradițiile antimetafizice ale Vienei, tradiții care includ interesul pentru empirismul englez și preocupările lui E. Mach de a elimina din științele empirice, în special din fizică, noțiunile metafizice. Mach a făcut o critică severă noțiunii de spațiu absolut, fiind un precursor al lui Einstein, recunoscut ca atare chiar de ilustrul creator al teoriei relativității, a pledat împotriva lucrului în sine și a noțiunii de substanță. El a studiat, de asemenea, formarea noțiunilor științifice din datele senzoriale. Lui E. Mach i s-a creat în 1895 o catedră specială de filosofie a științelor inductive, deși el era fizician, ca și Ludwig Boltzmann, sucesorul său la catedră.

Nici un reprezentant marcant al empirismului logic nu a fost filosof, ci toți au lucrat în diferite domenii ale științei. Deși ei au avut inițial diverse orientări filosofice, în atmosfera pozitivistă a Vienei de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea „a devenit din ce în ce mai clar că scopul comun al tuturor este o concepție nu numai lipsită de metafizică, ci opusă metafizicii.”²³

„Cercul de la Viena” nu s-a limitat la o activitate științifică desfășurată în cadrul unei comunități restrânse, ci a avut legături cu marile mișcări sociale, economice, politice, care acceptau concepția științifică despre lume și respingeau metafizica și teologia.

²² R.Carnap, H.Hahn și O.Neurath, *Concepția științifică despre lume*, în vol. *Filosofia contemporană în texte*, București, 1986, p.223-224.

²³ *Ibidem*, p. 230.

Concepția științifică despre lume viza unificarea cercetărilor întreprinse în diverse domenii ale vieții științifice, crearea unui simbolism care să depășească neajunsurile limbilor naturale, crearea unui sistem de concepte care să satisfacă exigențele certitudinii și ale clarității.

Pentru reprezentanții pozitivismului logic nu există profunzimi impenetrabile. Ei își manifestă afinitatea cu sofistii și epicurienii, opunându-se platonismului și pitagorismului. Atitudinea metafizică este înlocuită cu una pământească, a lui „aici și acum”.

„Concepția științifică despre lume nu cunoaște enigme de nedezlegat. Clarificarea problemelor filosofice tradiționale ne duce parțial la demascarea lor ca pseudoprobleme și parțial la transformarea lor în probleme empirice și deci supuse judecății științei experimentale.”²⁴

Empirismul logic face deosebirea între metafizică și filosofie. Metafizica este respinsă în totalitate, filosofia este menținută ca activitate de clarificare a enunțurilor prin analiza logică a limbajului.

Analiza logică este cea care diferențiază esențial empirismul logic de cel clasic marcat de accente biologizante și psihologizante. Analiza logică este menită să demonstreze că enunțurile metafizicianului sau cele ale teologului sunt lipsite de sens, fiindcă nu spun nimic. Au sens numai cele care pot fi verificate în experiență.

O teză filosofică nu este nici adevărată, nici falsă, ci lipsită de sens. Numai enunțurile cu sens pot fi adevărate sau false. În metafizică e vorba doar de afirmarea unor sentimente, nu a unor adevăruri.

„Exprimarea unor astfel de sentimente față de viață poate constitui o sarcină importantă. Dar mijlocul potrivit pentru aceasta este arta, de exemplu poezia lirică sau muzica. Este periculos să recurgi la veșmântul lingvistic al unei teorii; se pretinde atunci că există un conținut teoretic acolo unde nu există nimic. Dacă un metafizician sau teolog dorește să recurgă la instrumentul obișnuit care este limbajul, atunci trebuie să-și dea seama el însuși și să ne facă să înțelegem clar că ne oferă nu o descriere, ci o exprimare, nu o teorie sau o comunicare de cunoștințe, ci poezie și mit.”²⁵

Pozitivismul logic a căutat să evidențieze câteva erori care au stat la baza „aberanțelor” teorii metafizice. Imperfecțiunile limbajului natural sunt cele care au făcut posibilă metafizica. Rudolf Carnap duce această idee până la cele mai radicale consecințe, arătând că propozițiile metafizicii sunt „propoziții aparente”, sau „propoziții lipsite de sens”. Propozițiile aparente iau naștere prin folosirea cuvintelor fără

²⁴ *Ibidem*, p. 233.

²⁵ *Ibidem*, p. 234.

semnificație, sau prin încălcarea regulilor de sinteză logică a limbii, chiar și atunci când sinteza gramaticală este respectată, ca-n enunțul „Cezar este un număr prim”.

După opinia lui Carnap, metafizica punându-și ca scop cunoașterea unei lumi inaccesibile științei empirice, este inevitabil formată din propoziții fără sens, adică din enunțuri ce nu pot fi supuse verificării. Propozițiile aparente ale metafizicii nu exprimă o stare de lucruri, adică nu reprezintă o cunoaștere, ci redau un sentiment al vieții, fiind un substituit al poeziei și mitului.

O a doua eroare a metafizicienilor a fost considerarea gândirii ca fiind capabilă de a produce un anumit gen de cunoaștere numai pe baza propriilor sale structuri, fără nici un fel de recurs la datele empirice. Nu numai metafizica tradițională este, din această perspectivă respinsă, ci și metafizica disimulată a apriorismului kantian. Respingerea cunoașterii sintetice a priori este una din tezele fundamentale ale empirismului logic.

În lucrarea *Fundamentele filosofice ale fizicii*, Rudolf Carnap abordând problema judecăților sintetice a priori apreciază că cele două distincții implicate, a priori-a posteriori și analitic-sintetic, sunt puse de Kant greșit în relație, prima fiind de ordin epistemologic, a doua, de ordin logic. Fie, de pildă, enunțul „toți câinii sunt animale”. A fi animal face parte din semnificația termenului „câine”. Deci enunțul de mai sus se încadrează în definiția pe care Kant a dat-o judecăților analitice. Printr-un limbaj diferit spune Carnap-nu s-a spus mai nimic decât s-a presupus. Un enunț de tipul „lumea se învâрте în jurul pământului” este sintetic, fiindcă adaugă subiectului semnificații neavute până atunci. Majoritatea propozițiilor din știință sunt sintetice.

Prin a prioric, Kant înțelege o cunoaștere independentă de experiență, dar-precizează Carnap-această independență nu trebuie luată în sens genetic sau psihologic. E bine știut că toate cunoștințele umane depind genetic de experiență, fără de care n-am avea, cu certitudine, nici o cunoștință, de nici un gen. Există însă tipuri de judecăți unde experiența are o importanță particulară. Să luăm enunțul analitic „toți câinii sunt animale”. Nu e necesar să observăm toți câinii pentru a-l formula, nu e nici măcar necesar să existe câini. E suficient ca definiția lor să se înscrie în definiția animalelor. Toate enunțurile analitice sunt a priori în acest sens, fiind inutilă raportarea lor la experiență pentru a le verifica. Desigur, experiența ne poate duce la aceeași concluzie, și în sensul larg al termenului, toate cunoștințele se sprijină pe ea. Important este însă că pentru a justifica adevărul unui enunț analitic nu e niciodată nevoie de raportarea la experiență. Enunțul în discuție își găsește justificarea prin indicarea semnificațiilor termenilor implicați, ca în propoziția „unicornul are un cor”. La polul opus se situează enunțurile a posteriori a căror valoare de adevăr implică în mod necesar raportarea la experiență.

Literlamente, cum se știe, a priori și a posteriori înseamnă înainte și după experiență, dar Kant a lăsat să se înțeleagă că sensul temporar a fost exclus, fiindcă experiența este, în acest sens, anterioară oricărei cunoștințe. El a vrut să spună că

experiența este esențială pentru a afirma o cunoștință a posteriori. În lipsa unor experiențe specifice, ca diverse observații astronomice, în cazul revoluției lunii în jurul pământului, nu se poate întemeia un enunț a posteriori. Un astfel de enunț este, *grosso modo*, înscris în ceea ce numim cunoaștere empirică.

Este bine de știut, continuă Carnap, că toate enunțurile analitice sunt a priori, dar se ridică o importantă întrebare: limita ce separă judecățile a priori de cele a posteriori este identică cele ce separă analiticul de sintetic? Așa cum le concepe Kant, ele nu coincid, existând o regiune intermediară unde sinteticul depășește aprioricul. Kant susține existența unui corp de cunoștințe care sunt în același timp și sintetice și a priori. Sintetice, pentru că se referă la lucrurile lumii reale, și le îmbogățesc conceptele și a priori, deoarece pot fi cunoscute cu o certitudine ce nu reclamă experiență. „Dar un asemenea domeniu există? Este o chestiune foarte disputată în filosofia științei. Se poate defini empirismul logic, cum a remarcat cândva Moritz Schlick, ca fiind concepția ce susține că sinteticul a priori nu există.”²⁶

Immanuel Kant a găsit în geometrie cel mai bun exemplu de cunoaștere sintetică a priori, după următorul raționament. Considerând axiomele geometriei euclidiene ca punct de plecare, este imposibil de imaginat că ele nu sunt adevărate, trebuind să fie acceptate prin evidența simplă și concretă a adevărului lor ce se impune cu necesitate; și pentru că teoremele sunt în întregime derivate din axiome, suntem îndreptățiți să admitem cu egală încredere adevărul teoremei. Prin urmare, geometria este în întregime a priori. Totuși, ea descrie, din punct de vedere spațial, cu exactitate realitatea, fără să se fi stabilit între ele vreo legătură anterioară.

Se observă că teorema „suma unghiurilor unui triunghi este 180° derivă logic din axiomele euclidiene, adevărul ei stabilindu-se a priori. Însă e la fel de adevărat că putem constata și experimental adevărul teoremei respective. Dacă suma se îndepărtează de această cifră, la un examen amănunțit se va constata că triunghiul nu a fost trasat corect, sau măsurarea a fost inexactă. Așadar, axiomele, teoremele și demonstrațiile geometriei sunt apriorice, dar descriu și structura reală a lumii, și-n consecință trebuie să le considerăm și sintetice.

Este clar, spune Carnap, că ele nu sunt a posteriori în maniera legilor științifice întemeiate pe experiență. Se poate admite că pământul se învâрте în jurul lunii, în loc de contrariul, dar nimic nu ne poate asigura că descoperirile științifice nu impun o modificare a acestui enunț. Kant nu putea concepe că noile descoperiri din domeniul geometriei vor impune modificarea vreunui enunț al acesteia, atâta timp cât ea se întemeiază independent de orice experiență.

După opinia lui Rudolf Carnap, Kant și epoca sa n-au făcut diferențierea între două tipuri de geometrie fundamental diferite: geometria matematică și geometria fizică. Prima este, în termeni kantieni, analitică și a priori, dar nu este sintetică, fiind un sistem deductiv întemeiat pe anumite axiome ce nu primesc semnificație prin referire la o lume

²⁶ Rudolf Carnap, *Les fondements philosophique de la physique*, A. Colin, Paris, 1973, p.175.

existentă. Această geometrie nu furnizează nici o informație despre lume. Ea spune doar că atribuim anumite proprietăți structurale unui sistem de relații date, același sistem va posedea caracteristici ce decurg logic din structura inițială. Geometria matematică este complet independentă de cercetările științifice experimentale deoarece nu tratează decât implicațiile logice ale unui ansamblu dat de axiome.

Dimpotrivă „geometria fizică tratează aplicarea geometriei pure la realitate”²⁷. Un punct este ceea ce ocupă o poziție reală în spațiul fizic, cel definit în cadrul geometriei matematice nefiind perceptibil. În termenii științei actuale s-ar putea spune că el este o idealizare a unui real. Geometria fizică aproximează geometria matematică. O dată făcută distincția dintre cele două tipuri de geometrii, rezultă de la sine confuzia, gravă, după opinia lui Carnap, între două domenii fundamentale diferite. Geometria matematică este analitică și a priori, cea fizică (a spațiului real) e sintetică și a posteriori. Spunând că teoremele ei sunt a priori, Kant se referă la prima, spunând că enunțurile obținute confirmă realitatea, el se situează în cea de a doua. Deci, conchide Carnap, nu există o singură geometrie și apriorică și sintetică în același timp.

O altă eroare care a stat la baza metafizicii este, în concepția empirismului logic, postularea unei intuiții speciale. Intuiția, ca metodă de cunoaștere, care a avut un rol important în marile sinteze filosofice, nu este în totalitate respinsă „dar justificarea rațională trebuie să urmeze pas cu pas orice fel de cunoaștere intuitivă. Cercetătorului i se permite orice metodă: dar ceea ce a găsit, trebuie să înfrunte testarea.”²⁸ O intuiție care depășește experiența și transcende gândirea conceptuală este respinsă de reprezentanții empirismului logic.

În concluzie, concepția științifică despre lume, care trasează cadrul de gândire al empirismului logic, se caracterizează prin empirism și prin analiză logică. Ea are ca scop crearea științei unificate prin aplicarea analizei logice la materialul empiric. Orice metafizică este respinsă.

Expresia „reație antimetafizică” este de dată relativ recentă, dar astfel de atitudini au existat în toată istoria filosofiei. Oricare puternic avânt al metafizicii a fost urmat de „reații antimetafizice”. Scepticismul antic este un fel de negare a marilor metafizici ale antichității. Alternanța dintre metafizică și antimetafizică, manifestată până acum probabil că va continua și în viitor. Metafizica nu este, într-adevăr numai cunoaștere, dar nici numai poezie. Ea este o creație *sui generis*, ireductibilă la domenii particulare ale cugetării și creației. Critica făcută metafizicii de reprezentanții empirismului logic este unilaterală și se bazează pe ignorarea specificului metafizicii, al filosofiei în genere. De pildă, spunând că filosofii pot fi înlocuiți în munca lor, empirismul logic ignoră aspectul personal al creației filosofice.

²⁷ *Ibidem*, p. 177.

²⁸ *Ibidem*, p. 181.

Respingerea judecăților sintetice a apriori se face cu argumente imposibil de respins, însă sinteticul a priori pe care-l resping Schlick și Carnap nu este cel kantian, ci propria lor interpretare a concepției kantiene.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)